

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سوره انفصاف آیت ۱ تا ۱۱
تفسیر آیت

دانشگاه الزهراء

دانشکده ادبیات، زبانهای خارجی و تاریخ

گروه تاریخ

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

جایگاه اسکندر بیک منشی در تاریخ نگاری عصر صفوی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر مهدی فرهانی منفرد

۳۰ / ۱۱ / ۱۳۸۱

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر منصور صفت گل

دانشجو:

شهین فارابی

۴۴۲۲

دی ماه ۱۳۸۱

سازمان نظامی و اداری
تیم اسناد

تقدیم به

پدر و مادر عزیز و همسر مهربانم که همواره در امر تحصیل مرا
مورد تشویق و حمایت خود قرار داده‌اند.

تشکر و قدردانی

اکنون که با یاری پروردگار، این پژوهش به اتمام رسید، جا دارد که مراتب سپاس و تقدیر خود را به همه عزیزانی که در این رساله، مرا مساعدت نمودند تقدیم نمایم:

در ابتدا، از استاد ارجمندم، جناب آقای دکتر فرهانی منفرد که با راهنمائیهای ارزشمند خودشان اینجانب را در انجام این پژوهش یاری رساندند کمال تشکر را دارم و همچنین از جناب آقای دکتر صفت گل که مسئولیت مشاوره این پژوهش را بر عهده داشتند تشکر وافر دارم.

چکیده فارسی

تاریخ نویسی عصر صفوی، از جمله موضوعاتی است که به دلیل نظام تمرکز یافته صفویه در ابعاد سیاسی، مذهبی، اجتماعی و دیوانی، به ویژه در عصر شاه عباس اول، دستخوش تحولات مهمی شده است. از آنجا که شرح این نظام متمرکز، در تاریخ عالم آرای عباسی، به خوبی انعکاس یافته و تاکنون، مورد توجه ویژه بسیاری از مورخان پس از خود بوده است، در این رساله، سعی بر این بوده است که با نقد و بررسی این تاریخ و نیز سنجش روایات آن با تواریخ قبل و بعد از آن به جایگاه اسکندربیک منشی در تاریخ نویسی عصر صفوی پی ببریم و به تبیین این مسأله پردازیم که آیا وی، مبدع سبکی جدید در تاریخ نگاری بود یا دنباله‌رو روش مورخان پیشین بوده است؟

فهرست مطالب

صفحة	عنوان
.....	مقدمة

□ بخش اول: مبانی تحقیق

..... ۲	۱-۱: بیان مسأله
..... ۴	۲-۱: فرضیات
..... ۵	۳-۱: تعریف مفاهیم و واژگان
..... ۶	۴-۱: روش تحقیق
..... ۷	۵-۱: پیشینه تحقیق

□ بخش دوم: بررسی و نقد منابع

..... ۱۰	۱-۲: تواریخ عمومی
..... ۱۰	۱-۱-۲: تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد البشر
..... ۱۱	۲-۱-۲: احسن التواریخ
..... ۱۲	۳-۱-۲: خلاصة التواریخ
..... ۱۲	۴-۱-۲: خلدبرین
..... ۱۳	۲-۲: تواریخ اختصاصی
.....	۱-۲-۲: تاریخ سلطنت شاه اسماعیل و شاه طهماسب صفوی (ذیل تاریخ

حبيب السیر) ۱۳

۲-۲-۲: تاریخ عالم آرای عباسی ۱۴

۳-۲-۲: خلاصة السیر ۱۵

□ بخش سوم: بررسی اجمالی تحولات سیاسی، مذهبی، فکری و دیوانی عصر

صفوی ۱۷

□ بخش چهارم: مروری بر پیشینه تاریخ نویسی تا روزگار اسکندربیک

منشی

۴-۱: تاریخ نویسی قبل از صفویه ۲۴

۴-۲: تاریخ نویسی صفویه تا قبل از تاریخ عالم آرای عباسی ۳۲

□ بخش پنجم: زندگی نامه اسکندربیک منشی

۵-۱: زمان و مکان تولد اسکندربیک منشی ۳۷

۵-۲: خاندان اسکندربیک منشی ۳۹

۵-۳: اسکندربیک منشی و علوم متداول زمان ۴۰

۵-۴: استادان اسکندربیک منشی ۴۲

۵-۵: مشاغل اسکندربیک منشی ۴۵

۵-۶: پیوندهای اسکندربیک با حکومت صفوی ۵۰

- ۷-۵: ویژگیهای اخلاقی اسکندربیک منشی ۵۲
- ۸-۵: دوستان و حامیان اسکندربیک منشی ۵۵
- ۹-۵: آثار اسکندربیک منشی ۶۰
- ۱-۹-۵: تاریخ عالم آرای عباسی ۶۰
- ۱-۱-۹-۵: عنوان بخش‌های تاریخ عالم آرا ۶۳
- ۲-۱-۹-۵: ترجمه‌های تاریخ عالم آرا ۶۴
- ۳-۱-۹-۵: نسخ تاریخ عالم آرا ۶۵
- ۲-۹-۵: ذیل تاریخ عالم آرای عباسی ۶۵
- ۳-۹-۵: منشآت ۶۷

□ بخش ششم: نقد درونی تاریخ عالم آرای عباسی

- ۱-۶: نقد محتوایی ۷۱
- ۱-۱-۶: روش‌های تاریخ نویسی اسکندربیک منشی ۷۱
- ۱-۱-۱-۶: سالنامه نگاری ۷۲
- ۲-۱-۱-۶: طرح یک مقدمه، قبل از شرح یک واقعه ۷۳
- ۳-۱-۱-۶: گریز از گذشته‌ای دور به زمان معاصر ۷۶
- ۴-۱-۱-۶: بازآفرینی یک واقعه ۷۷
- ۵-۱-۱-۶: طرح یک قانون کلی تاریخی و سنجش آن ۷۸
- ۶-۱-۱-۶: مطابقت یک خبر با اخبار مشابه آن در طول تاریخ ۷۹

- ۶-۱-۱-۷: تکرار خبر..... ۸۱
- ۶-۱-۲: شناسایی اعتبار اخبار تاریخی عالم آرا ۸۲
- ۶-۱-۳: آشکار سازی عوامل اصلی یک واقعه ۸۷
- ۶-۱-۴: دقت و جزئی نگری در اخبار تاریخ عالم آرا ۸۹
- ۶-۱-۵: تاریخ عالم آرا (منبعی برای شناخت مناصب دیوانی عصر صفوی) ۹۱
- ۶-۱-۶: تاریخ عالم آرا (منبعی برای آشنایی با آداب و رسوم درباری دیگر ملل) ۹۲
- ۶-۱-۷: تصویر شاه عباس در تاریخ عالم آرا ۹۳
- ۶-۱-۸: تاریخ عالم آرا، یک تاریخ پندآموز ۹۷
- ۶-۱-۹: نوع گزارشهای نظامی در تاریخ عالم آرا ۹۹
- ۶-۱-۱۰: توجه خاص اسکندربیک به مراکز حکومتی صفوی در تاریخ عالم آرا .. ۱۰۲
- ۶-۱-۱۱: چگونگی انعکاس اوضاع اجتماعی عصر صفوی در تاریخ عالم آرا ۱۰۳
- ۶-۱-۱۲: اغراق در اخبار عالم آرا ۱۰۵
- ۶-۱-۱۳: ابهام در اخبار عالم آرا ۱۰۶
- ۶-۱-۱۴: تناقض روایات با یکدیگر ۱۰۸
- ۶-۱-۱۵: عدم تطابق عنوان با متن ۱۰۹
- ۶-۱-۱۶: عدم رعایت نظم تاریخی وقایع ۱۱۰
- ۶-۱-۱۷: ضرورت حفظ هماهنگی هر اسم با زمان خاص خود..... ۱۱۱
- ۶-۱-۱۸: اشتباه در بعضی محاسبات ۱۱۱
- ۶-۲: نقدشکلی ۱۱۳

- ۱۱۳..... تصحیح ۱-۲-۶
- ۱۱۶..... واژگان زبانهای مختلف در تاریخ عالم آرا ۲-۲-۶
- ۱۱۶..... لغت نامه استخراج شده از تاریخ عالم آرا ۳-۲-۶

□ بخش هفتم: نقد بیرونی تاریخ عالم آرای عباسی

- ۱۲۳..... بررسی تأثیر پذیری تاریخ عالم آرا از تاریخ حبیب السیر ۱-۷
- ۱۲۸..... طهماسب صفوی (ذیل حبیب السیر) ۲-۷
- ۱۳۲..... بررسی تأثیر پذیری تاریخ عالم آرا از احسن التواریخ ۳-۷
- ۱۳۵..... بررسی تأثیر پذیری تاریخ عالم آرا از خلاصه التواریخ ۴-۷
- ۱۳۶..... بررسی تأثیرات متقابل تاریخ عالم آرا و تاریخ عباسی بر یکدیگر ۵-۷
- ۱۳۸..... بررسی تأثیرگذاری ذیل تاریخ عالم آرا بر خلاصه السیر ۶-۷
- ۱۴۰..... بررسی تأثیرگذاری تاریخ عالم آرا و ذیل آن بر خلدبرین ۷-۷
- ۱۴۶..... بررسی تأثیرگذاری تاریخ عالم آرا بر عباسنامه ۸-۷

□ بخش هشتم: نتایج پژوهش ۱۴۹

- ۱۵۲..... فهرست مأخذ

چکیده انگلیسی

مقدمه

رسمیت یافتن مذهب شیعه و به وجود آمدن یکپارچگی سیاسی در کشور در عصر صفوی از دست آوردهای ظهور شاه اسماعیل و تشکیل حکومت صفوی بود. حکومت صفوی در دوره شاه عباس اول از نظر تمرکز سیاسی و دیوانی به اوج خود رسید و زمینه مساعدی برای رشد تاریخ نگاری و به خصوص تاریخ نگاری اختصاصی بوجود آمد.

این گونه تواریخ که اکثراً به دست منشیان و دیوانسالاران درباری نوشته می شد و چون نویسندگان خود، در متن رویدادها و جریانهای سیاسی و حکومتی زمان خود بودند به اسناد و نامه های دیوانی دسترسی داشتند و به همین سبب آثارشان از نظر تاریخی بسیار ارزشمند است.

موضوع این رساله بررسی جایگاه اسکندر بیک منشی ترکمان در تاریخ نگاری عصر صفوی است. به طور طبیعی، برای تبیین این جایگاه، باید اثر وی، تاریخ

عالم آرای عباسی که مهم‌ترین تاریخ اختصاصی آن دوره است، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

انگیزه انتخاب عنوان این رساله، بر پایه این سوالات اساسی بود که چرا مورخان پس از او در عصر صفوی و یاحتی نویسندگان معاصر ما برای نوشتن وقایع عصر شاه عباس اول، به تاریخ عالم آرای عباسی توجهی ویژه داشته‌اند؟ آیا او منبع سبکی جدید در تاریخ نویسی بود، یا ادامه دهنده سبک مورخان پیشین؟ سؤال نهایی نیز که باعث این انتخاب بود، آن بود که تاریخ عالم آرای عباسی تا چه حد دقیق است و تا چه حد می‌توان به عنوان یک منبع اصلی در عصر شاه عباس، به آن اعتماد کرد؟

این رساله، در بردارنده هشت بخش است: بخش اول و دوم تعیین مبانی تحقیق و بررسی و نقد منابع است. بخش سوم، بررسی اجمالی تحولات سیاسی، مذهبی، فکری و دیوانی عصر صفوی است. بخش چهارم، مروری بر پیشینه تاریخ نویسی تا روزگار اسکندر بیک منشی است. و به دو فصل تقسیم می‌شود: ۱- تاریخ نویسی قبل از صفویان. ۲- تاریخ نویسی صفویه تا قبل از تاریخ عالم آرای عباسی. بخش پنجم، به زندگی نامه اسکندر بیک منشی و معرفی آثار او می‌پردازد. بخش ششم، نقد درونی تاریخ عالم آرای عباسی است. این بخش در قالب دو مبحث نقد محتوایی: (روشهای تاریخ نویسی اسکندر بیک منشی و نیز، نقاط قوت و ضعف تاریخ عالم آرا) و نقد شکلی: (تصحیح، واژگان زبانه‌های مختلف در تاریخ عالم آرا و

لغت نامه استخراج شده از این تاریخ) ارائه شده است.

بخش هشتم رساله نیز به نتایج به دست آمده، می پردازد.

مشکلاتی که در راه تدوین این رساله بود، نه از نوع محدودیت و عدم دسترسی به کتابها، مقالات، کتابخانه‌ها و... بلکه به خاطر نبودن موضوع و شیوه کار بود. نداشتن الگویی برای مقایسه و بررسی تطبیقی از جمله این مشکلات بود که البته با یاری و مساعدت استاد راهنما و استاد مشاور گرامی، تا حدود زیادی برطرف شد و از آنها، کمال تشکر و قدردانی دارم.

بخش اول
مبانی تحقیق

□ بخش اول: مبانی تحقیق

۱-۱: بیان مسأله

اسکندریبیک ترکمان، معروف به منشی (۹۶۸-۱۰۴۳ ه.ق)، نویسنده تاریخ عالم آرای عباسی، از مورخان و منشیان شاه عباس اول بود که دوازده سال پایانی عمر شاه را از ۱۰۲۵ تا ۱۰۳۸ ه.ق، در خدمت او گذرانده و در میان مورخان رسمی عصر شاه عباس اول، جایگاه ممتازی دارد. کتاب ارزشمند وی (تاریخ عالم آرای عباسی) که آغاز نوشتن آن، به سال ۱۰۲۵ ه.ق بوده و احتمالاً، بنا بر رقابت با تاریخ عالم آرای امینی نوشته شده، برخلاف آنچه که از عنوان آن مستفاد می‌شود، نه تنه‌به وقایع عصر شاه عباس اول، بلکه به وقایع قبل از او نیز نظر دارد. وی که شاهد بیشتر حوادث سیاسی دوران سلطان محمد خدابنده و شاه